

МИСЛИВСЬКА ТЕРІОФАУНА УКРАЇНИ: ВИДОВИЙ СКЛАД І ВЕРНАКУЛЯРНІ НАЗВИ

І. Загороднюк¹, І. Дикий²

¹Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, корп. 2, Луганськ 91011, Україна
e-mail: zoozag@ukr.net

²Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Грушевського, 4, Львів 79005, Україна
e-mail: i.dykyu@gmail.com

Розглянуто проблеми називництва і використання зоонімів в українській мисливській термінології. Проаналізовано використання асоціативних і власних назв тварин, використання запозичених назв, типових морфем при словотворенні, питання використання біноменів тощо. Розглянуто недоліки вживання низки узвичаєних назв, з якими може бути пов'язаний значний недооблік фактичного різноманіття мисливської фауни. Розглянуто етимологію й історію вживання контрверсійних і конкуруючих назв родів та видів. Запропоновано зміни до офіційних переліків мисливських видів.

Ключові слова: ссавці, мисливська фауна, таксономія, зооніми, українська ономастика.

Цю працю присвячено аналізу переліку мисливських звірів, відомих у складі сучасної фауни України [47]. Аналіз літератури і чинних переліків (зокрема й «2тп» (див. далі)) показує, що обсяг мисливської фауни, використання до об'єктів полювання категорії «вид», порядок їх наведення, а також відповідність назв існуючим у фауні України видам і традиціям називництва є неусталеними, часто невиваженими і потребують коректив.

За Законом України «Про мисливське господарство і полювання» (2002), «*мисливські тварини – дикі звірі ..., що можуть бути об'єктами полювання*». Тобто ними є всі види, що колись були або тепер є мисливськими, незалежно від стану їхніх популяцій і охоронних категорій. Попри це, у переліках мисливських видів часто виявляються види «приховані», раритетні, а також неоднозначно названі. «Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки» [4: 1444]. Термін, у т.ч. й правильна зоологічна назва є запорукою коректного й однозначного опису об'єктів, і галузь моніторингу біорізноманіття не є винятком. Повною мірою це стосується і тієї частини біорізноманіття, яка найбільше змінюється внаслідок діяльності людини, – мисливської фауни, у складі якої є дуже багато статусних груп, відомих для фауни України: аборигенних і адвентивних, раритетних і звичайних, традиційних і нових об'єктів полювання.

Головною метою цієї праці є аналіз трьох складових переліку мисливських видів звірів – таксономічної, називничої та созологічної. Під першою розумітимемо однозначність вказівок на ті чи інші види, під другою – питання уніфікації та стабілізації назв видів і надвидових груп, созологічна складова стосується розрізнення власне мисливських видів і видів-раритетів.

Матеріал. Згадані у тексті офіційні назви мисливських звірів подано за Статистичним бюлетенем «Про ведення мисливського господарства», що має назву «форма 2тп мисливство» [46]¹. Перелік містить дві групи видів (назви і порядок – за «2тп»): 1) *котитні*: зубр, лось,

¹ Ці назви разом із латиною є на сайті «Моніторинг біорізноманіття» [30]

олень благородний, олень плямистий, лань, козуля, муфлон, кабан, кулан; 2) *хутрові звірі*: заєць-русак, дикий кролик, білка, ондатра, бобр, байбак, лисиця, вовк, єнотовидний собака, норка вільна, борсук, видра, куниця, тхір чорний, кіт лісовий, рись, ведмідь бурий, нутрія, горностай. Проведено аналіз поширення згаданих та всіх інших назв видів і родів мисливських звірів, а також їхніх назв у спеціальній літературі: зоологічних оглядах, тлумачних словниках, «червоних» переліках, мовознавчих працях. Називнича частина стосується також тих свійських ссавців, які мають свої «пари» в дикій фауні. Проаналізовано близько 300 джерел, проте у бібліографії наведено тільки найважливіші з них. За основу систематичного переліку ссавців взято таблицю таксонів зі сайту Українського теріологічного товариства [24], який є максимально наближеним до видання «Види ссавців світу» [51].

Проблема біномності назв

Історично для багатьох видів склалися власні уніномінальні (однослівні) назви, які часто використовують без видових означень або не вважають такі означення обов'язковими. Прикладами є «вовк» [сірий?], «лис» [звичайний?], «бобр» [європейський?]. Неозначені назви є зручними тільки при однозначному розумінні обсягу таксонів, що часто має місце тільки в межах локальної фауни (коли кожен рід чи кожна група видів представлені лише одним видом).

Така проблема існує, зокрема, з «лисицею» (позначення «виду» в «2тп»), оскільки в Україні поширені два види роду *Vulpes*, у т.ч. й «червонокнижний» лис степовий (*Vulpes corsac*). Відсутність хоча би формального (у переліках мисливської фауни) приводу для розрізнення видів лиса може бути причиною не тільки недообліку рідкісного виду, але й причиною його винищення, зокрема при регулюванні чисельності лисів до «санітарної» щільності (до 1,0 ос./1000 га [11]). Існують і зворотні ситуації. Так само від мисливців нерідко надходять повідомлення про знахідки «канадського бобра», яким найчастіше помилково вважають меланістів аборигенного *Castor fiber*. Хоча перший вид в Україні відсутній, номінація «бобр» (тобто рід *Castor*) без видового означення щоразу породжує нові невинуваті дискусії.

Існує низка інших ситуацій, коли формальна уніномінальність веде до накопичення помилок. Зокрема, у частині спостережень і досліджень коректні визначення можливі лише до рівня групи видів. У такому випадку другою після родової назви може бути не видова назва, а позначення неоднозначності. Так, запис «*Canis sp.*» може стосуватися неоднозначно ідентифікованого виду (напр., «шакал», але під питанням); так само «*Bison sp.*» – не завжди означає «зубр» (напр., зубробізон).

Тобто при документуванні даних можуть виникати питання з ідентифікацією, які при підведенні підсумків обліків можуть бути зняті або залишені визначеними лише до надвиду (напр., «*Martes sp.*» = «куниця невизначеного виду»). При дотриманні бінарності записів буде зрозуміло, чи автори даних розрізняли види, чи визначали тільки сумарну присутність і чисельність групи видів. Це особливо важливо з огляду на потребу різного ставлення до аборигенних і чужорідних видів, а також рідкісних і численних у кожній парі близьких видів (табл. 1).

Таблиця 1

Складні «види» мисливських звірів і їхній видовий склад у фауні України

Назва «виду» за 2тп	Обсяг за змістом	Можливий видовий обсяг
Куниця	<i>Martes sp.</i>	<i>Martes martes</i> + <i>Martes foina</i>
Норка вільна	<i>Mustela lutreola</i> + <i>M. vison</i>	<i>Mustela lutreola</i> + <i>Neovison vison</i>
Тхір лісовий	<i>Mustela putorius</i>	<i>Mustela putorius</i> + <i>M. eversmanni</i>
Горностай	<i>Mustela erminea</i>	<i>Mustela erminea</i> + <i>M. nivalis</i>
Лисиця	<i>Vulpes sp.</i>	<i>Vulpes vulpes</i> + <i>V. corsac</i>
Козуля	<i>Capreolus sp.</i>	<i>Capreolus capreolus</i> + <i>C. pygargus</i>
Заєць-русак	<i>Lepus europaeus</i>	<i>Lepus europaeus</i> + <i>L. timidus</i>

Біоменізація власних назв. Чимало видів ссавців мають назви у формі іменників (напр., зубр із роду бізон = бізон європейський, ласка = горностай малий, вовк = пес дикий, корсак = лис степовий). Штучне втискання поширених власних назв у біомені не завжди є недоречним. Попри це, в описах різноманіття стає потрібною уніфікація назв, у якій назви родів і видів розрізняються та немає паралельних застосувань в одному переліку різних назв, які позначають одне й те саме (напр., «рід кабани з родини свині» у Корнєєва [28]).

Маркевич і Татарко [34] рекомендують дотримуватися однієї (реєстрової)² назви таксону і послідовно застосовувати правила формування та підпорядкування назв родин, родів і видів, вкл. й біоменізацію власних назв видів (напр., вид «корсак» вони подають як «лис корсак» (= лис степовий), «кулан» — «кінь кулан», біоменізуючи й монотипні таксони). Цієї позиції дотримуються автори та їх колеги [17, 45]. Уточнення переліку *родових назв*, зокрема в уніомінальній формі й унікальних, є одним з ключових завдань називництва, і тільки на цій основі можна формувати стабільний перелік як назв родин, так і назв видів.

Зниження рангів біоменів. У значній кількості випадків унікальні іменникові форми назв походять з означень, і історія називництва закономірно повторюється в різних мовах у міру розвитку таксономічних знань. Напр., у ряду від вихідного біомена "*Cervus capreolus*" до "*Capreolus capreolus*" (за табл. 6) маємо таку трансформацію українських назв-відповідників: «олень козулистий», або «сарнуватий» => козуля звичайна, або сарна європейська³.

Тобто упродовж таксономічної та називничої історії кожної групи має місце формування нової родової та видової назв на основі підвищення рангів таксонів і трансформації колишніх видових означень у родові назви у формі іменника [17]. Подібний шлях пройшла більшість назв. Напр., лисицю описано латиною як «пес лисовий» (калька з *Canis vulpes*), і, очевидно, саме «псами» у давнину могли іменувати цей вид, а тепер рід *Vulpes* включає низку інших лисів, у т. ч. корсака (лис степовий, *Vulpes corsac*) та песця (лис полярний, *Vulpes lagopus*).

Проблема «об'єднаних видів»

У мисливській літературі⁴ та обліковій документації («2тп») «видом» нерідко називають групу видів або рід (напр., «куниця», «норка», «лисиця», «козуля»). У складі таких «великих видів» є рідкісні види, які потребують охорони (табл. 1). Позначення груп видів одним словом буває корисним для стислого позначення груп (напр., «копитні» або «тхори»), але не для обліку біорізноманіття чи ресурсних оцінок фауни. Головні проблеми називництва у стосунку до «об'єднаних видів» у термінах «2тп» і повсякденної мисливської практики в Україні такі.

Куниця. Розширення протягом останніх 1–2 століть ареалу куниці кам'яної (*Martes foina*) на північ (тепер вже до Прибалтики) зумовило потребу розрізнення двох раніше алопатричних видів – куниці лісової (*Martes martes*) і куниці кам'яної (*Martes foina*). Тому незрозумілою є позиція упорядників «2тп» щодо використання родової назви «куниця» у рубриці «вид» фактично для позначення групи із двох різних видів. Окрім того, відмінності

2 Автори нерідко використовують для основної назви термін «титильна назва» (напр., [22]).

3 Раніше така закономірність описана І. В. Загороднюком на прикладі гризуна *Mus arvalis* (sensu Pallas) => *Microtus arvalis* (= миша польова => полівка [звичайна]) [17].

4 Досвідчені мисливці і автори мисливських видань добре розуміються на відмінностях видів і навіть статей. Як слушно зауважив А. Дулицький (особ. повід.), «це, скоріш за все, пов'язано з позначеннями хутрової продукції, коли під однією назвою йдуть усі ховрахи, всі зайці, всі пацюки тощо через приблизно однакову якість шкірок».

видів за статусом (лісова – абориген, дендрофіл, з тенденцією до скорочення чисельності⁵; кам'яна – інвайдер, синантроп, з тенденцією до розширення ареалу і росту чисельності). У цьому сенсі запис «куниця» (без означення) може означати тільки рід *Martes*.

Норка вільна. Змішування в один таксон двох видів «норок» – аборигенного *Mustela lutreola* («норка європейська») і адвентивного *Neovison vison* («норка американська»), ще й приналежних до різних родів [51]), а тим паче одного дуже рідкісного і одного звичайного, є не виправданим⁶. При маршрутних обліках, у т. ч. й за слідами, виникає проблема їх ідентифікації, проте ці види загалом добре розрізняються за забарвленням хутра і розмірами. Приховувати наявність раритетного виду у формах статзвітності через можливу складність його відрізнення від звичайного виду означає недооцінювати кваліфікацію мисливствознавців і тим самим протидіяти виявленню й охороні поселень раритетних видів. Щодо визначення в терені зауважимо, що інколи за екстер'єром складніше відрізнити самця ласки від самки горностая і загалом самців меншого виду від самок більшого у всіх *Mustela* [23]. Наявні види «норок» можуть бути обліковані окремо у значній частині випадків.

Лисиця. Докладніше про цей «вид» див. вище («Проблема бінарності»). Очевидно, що більшість даних про лисів в Україні стосується виду *Vulpes vulpes*, проте очевидно, що чимдалі на схід зростає імовірність знахідок (здобування) лиса степового, *Vulpes corsac*. Переважна кількість відомостей про цей рідкісний вид пов'язана з мисливцями та їхніми трофеями [3, 25], і цей факт свідчить про недостатню увагу до питань охорони корсака. Наведення в «2тп» обох видів замість поточного зазначення узагальненої (по суті родової) назви при необхідному рівні поінформованості природокористувачів можуть значно змінити (покрасити) ситуацію як з охороною рідкісного виду, так і з накопиченням даних про їх обох, замість винищення виду-раритету під приводом регуляції чисельності звичайного виду.

Козуля (= сарна). Проблема змішування двох близьких видів під однією назвою стосується сарни, оскільки для фауни України вказують два види *Capreolus*: *C. capreolus* та *C. pygargus* [5, 35]. Хоча присутність другого з них (сарни азійської) у сучасній фауні України не є однозначною [19], насамперед через брак надійних даних про знахідки після 1915 року, прирівнювання усіх сарн нашої фауни до одного звичайного виду (зокрема, й у офіційних документах серії «2тп»), а фактично до обсягу всього роду *Capreolus*, є не виправданим спрощенням ситуації.

Проблема неназваних видів

Ненаведення інформації про окремі мисливські види у офіційних документах (зокрема, й у обліковій документації) не обмежується переліком видових груп, які згадано у попередньому розділі. Окрім них, у мисливській документації часто вказано лише один відносно звичайний вид і приховано інформацію про суміжний вид, як правило, рідкісний і зазвичай маловідмінний за польовими ознаками. Найтипівіші приклади:

- **засць:** у «2тп» згадано тільки зайця сірого (*Lepus europaeus*), проте добре відома не тільки наявність, але й проблематичність дистанційного визначення (зокрема, у мисливський сезон) зайця білого (*Lepus timidus*) та непоодинокі факти полювання на нього. Останній є рідкісним в Україні та внесений до всіх видань «Червоної книги України» [48];

5 Зокрема, *M. martes* 2010 р. включено до «червоного» переліку хребетних тварин Луганщини і Полтавщини, а *M. foina* — до регіонального «червоного» переліку Миколаївщини.

6 На сайті «Моніторинг біорізноманіття» [30] «норка вільна» поставлена у відповідність до «*Mustela lutreola*», хоча частка останнього у сумарній чисельності групи є мізерною.

• **тхір**: із двох наявних в Україні видів у «2тп» згадано тільки тхора лісового (*Mustela putorius*), проте по всій степовій і частково лісостеповій зонах поруч із ним поширений також тхір степовий (*M. evermanni*). Обидва види внесено до «Червоної книги України». Окрім того, визначення видів у терені й навіть «у руках» не завжди є надійним, що засвідчують результати перевизначення колекційних зразків [23]⁷;

• **горностаї**: із двох наявних в Україні видів *Mustela s. str.* у «2тп» згадано тільки горностаї (*M. erminea*), який широко симпатричний із ласкою (*M. nivalis*), проте відмінності між ними неоднозначні. Зокрема, ласка у частині регіонів не змінює своє забарвлення на зимове (в якому ці види краще розрізняються), а в Карпатах вона представлена великою формою, близькою за розмірами до горностаї [23]⁸. Документування даних обліку «горностаїв» без уваги до наявності двох видів може впливати на оцінки присутності кожного з них і на питання їх охорони;

• **інші види**: до цього переліку варто додати всі «приховані (об'єднані)» «види», що згадані у попередньому розділі, у т. ч. зі складу родів або надвидів (не видів!) «сарна», «лисиця», «куниця», «норка» тощо (див. табл. 1).

«Червонокнижні» проблеми

Викладені вище проблеми ведення і документування обліку політипних груп і відсутність вимог до ідентифікації близьких видів мають свої явні, непрямі та віддалені негативні наслідки. Насамперед, мова йде про моніторинг і збереження рідкісних видів ссавців.

Практично у кожній парі близьких видів, наведених у табл. 1, один із них є раритетним і внесений до «Червоної книги України» або окремих регіональних «червоних» переліків. Такими є норка європейська (*Mustela lutreola*), лис степовий (*Vulpes corsac*), куниця лісова (*Martes martes*), заєць білий (*Lepus timidus*) та ін., яких навіть не згадують у керівних для мисливського господарства України документах, але які незаперечно входять у обсяг мисливської фауни як складові відповідних надвидів.

Так само неправильно є практика наведення тільки одного з пари близьких видів, які мало розрізняються на терені. У випадку з тхорами один вид (тхір степовий) просто не згаданий у «2тп» (є тхір лісовий). Те саме маємо і з зайцями: сірим і білим (див. вище). У цьому сенсі «форма 2тп» та інші керівні документи через приховування частини рідкісних видів або прирівнювання їх до звичайних виявляються прямою загрозою для їхнього існування.

Асоціативні та власні назви

Насамперед важливо зауважити, що будь-яка назва звичайно формується як місцева, нерідко як асоціативна щодо інших більш відомих видів, або й як жаргон. Власні уніомінальні назви швидко поширюються серед фахівців і аматорів, позаяк асоціативні надовго закріплюються в художній і довідковій літературі (та паперах чиновників).

Трансформація асоціативних назв. Асоціативні назви певний час широко вживали для нових і маловідомих видів. Така традиція поширена в усіх мовах. Прикладами в теріофауні України є: «болотяний бобер» = нутрія (або коїпу), «мускусний пацюк» = ондатра (або пижмак), «голчасте поросся» = їжатець (або дикообраз⁹), «дика коза» = сарна

⁷ Авторам відомі випадки, коли спеціальні публікації про один вид тхорів стосувалися іншого виду, що засвідчив аналіз колекційних зразків (черепів) описаних особин.

⁸ Особливо часто через подібність розмірів і при неможливості опиратися на деталі забарвлення дослідники плутають самців ласки зі самками горностаї; таких помилок при ревізії колекційних зразків — до 20% [23].

⁹ Зокрема, можна припустити, що назва пов'язана з «дик» (=свиня, подібно до англ.

(або козуля), «чорна коза» = скельниця (або козиця), «плямистий олень» (non *Cervus nippon!*) = аксис (*Axis*), «морська свиня» = фочена (або пихтун), «морська свинка» = кавія (або мурчак), «рябий тхір» = перегузня (або перев'язка) та ін. Упродовж часу формування власних місцевих назв (як із жаргону, так й із запозичень) закономірно виникали синоніми.

Загалом асоціативні назви з часом відходять у минуле, з різною швидкістю, у міру появи і закріплення власних назв. Найпростіше це відбувається при запозиченні назв з інших мов, які закріплюються навіть швидше за «місцеві» [17]. Прикладом є назва «ондатра», яка швидко витіснила назви «мускусний пацюк» і «пижмак». Запозичення назв є особливо ефективними при наявності благозвучних транслітерацій (нутрія, рақун, шакал). Інколи запозичення йшли зворотним шляхом і власні місцеві назви ставали видовими означеннями в латинських біноменах: *Vormela peregusna*, *Marmota bobak*, *Vulpes corsac*.

Впливи на назви вищих таксонів. Асоціативні назви родів (особливо часто вживані для маловідомих груп) є занадто складними для формування назв вищих таксонів. Наприклад, визнаючи назву роду «болотяний бобер» (= нутрія), родину треба було би назвати «болотянобоброві» замість «нутрієві». Окрім того, формування асоціативних назв нерідко спонукає систематиків модифікувати базові назви, до того уніноміальні й загальновизнані.

Прикладом подібних ускладнень є назва «звичайний їжак» для роду *Erinaceus*, запропонована як альтернатива родовій назві «вухатий їжак» (*Hemiechinus*) [36]. При такій трансформації (з однозначної назви роду «їжак» на біномну «звичайний їжак») має утворюватися родинна назва «звичайноїжакові» замість просто «їжакові» (на щастя, не утворена). Те саме зі «справжніми тюленьями» (*Phoca*), «звичайними» (*Sus*) і «морськими» (*Phocoena*) свинями та ще й «морськими свинками» – *Cavia* і т. д. Тобто збереження асоціативних назв для родів значно ускладнює утворення похідних від них назв вищих таксонів, і таких назв треба уникати або поступово (і послідовно) замінити їх на власні назви.

Необхідно визнати значним недоліком те, що в українській мові відсутні *власні (неасоціативні) назви* для багатьох визнаних родів. Одним із важливих кроків у розвитку називництва має стати формування переліку українських назв тих родів, які є типовими для родин (напр., «нутрія» замість «болотяний бобер» для *Procavia* з родинною назвою «нутрієві», *Procaviidae*). Для довідкової літератури і музейної справи це буде українським важливим кроком.

Історія з «дикими козами». Асоціації назв диких форм копитних з козами (*Capra*) нерідко призводять до плутанини. Під назвою «коза/козел» у мисливській літературі фігурують три різні роди, серед яких: «коза свійська» (цап, включаючи різноманітних диких козлів) + «коза дика» (сарна, або козуля) + «коза гірська» (козиця), або ж скельна (скельниця), також дика. Такі приклади узагальнено у табл. 2, в якій родові назви наведено як однослівні (уніноміальні), у формі іменника в називному відмінку однини (відповідно до рекомендацій: [17]).

Важливо зауважити, що зловживання назвою «дика коза» для всіх дрібних *Caprinae* + *Cervinae* (зокрема, і для *Capreolus capreolus*) може вести до плутанини. Зокрема, у обсяг таксону «коза свійська» (*Capra hirtus*) за сучасними класифікаціями потрапляє «коза дика» у сенсі *Capra aegagrus* [51] (= «козел безоаровий»), яка є окремим від сарн (*Capreolus*) видом іншого роду та навіть іншої родини. Етимологію назв «козуля» і «сарна» розглянуто далі.

«рогацине»), проте фахівці пов'язують її зі словосполученням «дикий + образ» [44]; можна також припустити зв'язок з «диковина» (укр. дивина, диво). Для цієї асоціативної назви існує український відповідник: їжатець.

Таблиця 2

Варіанти назв трьох різних видів «кіз» (малі види «копитних»)*

Роди «кіз» у суч. розумінні	Описова неуніфікована назва		Варіанти власної назви роду	
	на основі «коза»	інші варіанти	на основі «коза»	як різнокорінні слова
<i>Capra</i>	коза свійська	козел, цап	коза	коза
<i>Capreolus</i>	коза дика	сарна	козуля	сарна
<i>Rupicapra</i>	коза чорна	сарна гірська	козиця	скельниця

Примітка. * Поширені форми вживання як у чоловічому, так і у жіночому роді, тут все дано в ж. р., у відповідності до роду поширеного словосполучення «дикі та свійські кози».

Історія «єнотів». Назва «єнот» прийшла до нас як назва хутра вівер із групи генета (*Genetta*), відомого як «генетове хутро». Попри це, назва видозмінилася і тепер асоційована з іншим хижакком: *Nyctereutes procyonoides*. Останнього описано як *Canis procyonoides* (дослівно «пес ракуновий»), однією з пізніших назв є *Nyctereutes viverrinus*. У другому біномені родова назва означає «нічний мисливець» (від грецьк. νυκτερευτής), а означення – «віверовий». Власне, назва «пес ракуновий», або собака «єнотовидий» сформувалася як калька з первинного біномена, яким далекосхідних «вівер» відносили до роду *Canis*, а слово «єнот» поширювали на вівер (*Viverridae*) і ракунів (*Procyonidae*).

У часи інтродукцій виду в Україні (1934–1937, 1948–1954) титульною назвою була «єнот»; так само писали і в російськомовній літературі (напр., [37]). Пізніше повернулися до давнього біномена у версії «собака єнотовидний» [9, 28, 42], чому сприяла література щодо інтродукцій в СРСР ракунів, яких також називали «єнотами», але з прикладкою «полоскун» (=«смугач»). Назва «єнот» широко вживана мисливцями і є в окремих оглядах (напр., [17–18]), проте її ширшому визнанню суперечить застаріла мисливська документація (зокрема, й «2тп» [30]).

Цей вид не має стосунку до роду *Canis* (пес), і використання морфеми подібності з іншим ще менш відомим видом («пес ракуновий», «віверовий», «єнотоподібний») є недоречним, навіть якщо за «єнотів» вважати *Genetta*, а не *Procyon*¹⁰. Окрім того, морфема «подібний» закріплена за назвами рядів (напр., «зайцеподібні»), а морфема «видний» є некоректною, оскільки означає окремішність (неподібність). Важливо, що вся «стартова» література про *Nyctereutes* в Україні (й СРСР) містила саме назву «єнот», і в суміжних мовах також вживають слово «єнот» (напр., у польській і румунській). Відновлення давньої асоціації з родом *pes* і називання єнота «самому собі подібним» порушують логіку і посилюють неузгодженість вернакулярних назв зі сучасними класифікаціями хижих [51].

Назва «неназваного» роду

У низці випадків родові назви, що відповідають латинським, в українській зоологічній літературі відсутні, і такі назви дуже важко «відновлювати», оскільки їх, по суті, не було. Особливо проблемно з назвами груп, у яких більшість видів мають власні назви у формі іменників, у т. ч. хижаків із родів *Canis* (пес, вовк, шакал) та *Mustela* (тхір, ласка, горностаї, норка). Для уникнення суперечок можна виходити з назви типового виду або назви наявного і добре відомого у фауні країни виду.

Назва роду *Mustela*. Цей рід називають по-різному, використовуючи і однину, і множину, і назви різних «типових» видів. Так, для роду *Mustela* і родини Mustelidae маємо: у Мигуліна [35] – рід «горностаї та ласки» з родини «куниці і тхори», у Корнєєва [28] –

10 Ця історія — приклад зворотного переходу від власної назви до асоціативної. Подібна ситуація є з назвою «одного із кажанів — гіпсуга (*Hypsugo*), якого називають і «нетопир лиликоподібний», і «лилик нетопириовид(н)ий», а також щур (*Arvicola*), якого часто наводять під чужими родовими назвами: «водяна полівка», «водяна нориця».

рід «тхори і ласки» з родини «кунячі», у Абеленцева [1] і Маркевича з Татарком [34] – рід «ласка» з родини «куницеві», у Загороднюка [17] – рід «тхір» із родини «тхореві».

Питання відповідності назв можна вирішити двома способами:

1) стабілізацією родової назви як «горностай» з огляду на те, що типом роду *Mustela* є *M. erminea* (табл. 3). У такому разі назви роду й родини (та біноменізація видової назви) мають узгоджуватися відповідно до «мотрійки» вкладених таксонів: *M. erminea* – це тип роду *Mustela*, який, у свою чергу, є типом родини Mustelidae [17]. Українською: вид «горностай звичайний» з роду «горностай» із родини «горностаєві». Така фіксація родової назви через типовий рід важлива з огляду на класифікації, які визнають тхорів окремим родом (*Putorius*), через що назви «тхір» або «ласки і тхори» можуть втратити відповідність до роду *Mustela*¹¹;

2) формування нової назви, яка не збігається з жодним видом, проте має однозначну асоціацію з родом. У такому разі назва «горностай» залишається видовою, а як родову можна обрати українізовану латину – «Мустела». Подібні до такого запозичення завжди є ефективними за умови їхньої благозвучності (напр., ондатра, бізон, фоксена, кавія) [17]. А оскільки більшість видів і підродів *Mustela* мають власні назви у формі іменника (ласка, норка, тхір), така назва є бажаним компромісом, на відміну від біноменів на кшталт суперечливих «горностай норка» = «вид норка з роду горностай».

Щодо етимології назви «горностай», то найімовірнішим є її походження від польського «gronostaj(-tal)», а тієї – від давніх лат., герм. і д.-слов. коренів «fornus/гърнь» (піч, пекти) і «tagl/tal» (хвіст). Тобто назву можна тлумачити як «підсмаженохвостий» і, отже, відносити до цього і лише до цього виду, але не до роду *Mustela*. Тому використання назви «горностай» як родової або її біноменізація недоречні. Це також свідчить на користь запозичення з латини, у т.ч. з огляду на милозвучність номена «Мустела».

Таблиця 3

Узгодження назв родів, типових видів і родин, для яких ці роди є типовими, у випадку з родами, більшість видів яких мають власні назви у формі іменника

Родова група	Мова	Типовий вид	Рід	Родина
«Тхори і ласки»	Латина	<i>Mustela erminea</i>	<i>Mustela</i>	Mustelidae
	Укр.-1*	Горностай [звичайний]	Горностай	Горностаєві
	Укр.-2	[Мустела] горностай	Мустела	Мустелові
«Пси і вовки»	Латина	<i>Canis familiaris</i>	<i>Canis</i>	Canidae
	Укр.-1	Пес свійський	Пес	Псові
	Укр.-2	[Собака] пес	Собака	Собакові

Примітка. * Варіант «Укр.-1» – прийняття назви типового виду як родової; «Укр.-2» – збереження назви типового виду у видовій частині біномена і закріплення альтернативної як родової. При формуванні біномена з двох іменників перший із них (назва роду) фактично не вживається; тут його взято у квадратні дужки.

Назва роду *Canis*. У випадку з цим родом чимало назв пов'язано зі словом «вовк», яке вживають і для видів інших родів («червоний вовк» *Cuon*) і навіть видів імовірно гібридного походження («рудий вовк» *Canis rufus* як імовірний гібрид сірого вовка та койота). Подібне стосується також назв «пес» і «собака». Серед конкуруючих назв є також екзотична «шакал». Попри різноманіття позначень, вихідною для роду має бути назва типового виду – *Canis familiaris* = «пес свійський». Про давність слова «пес» свідчить

¹¹ Наявні варіанти назв роду і підродів наведено в огляді І. Загороднюка 2001 р. [17]. Поширена вернакулярна назва родини – «куницеві» [1] (з варіантами «куневі», «кунячі») – пов'язана з таким же давнім віднесенням кун (*Martes*) до роду *Mustela*.

багато джерел (напр., [29]), хоча у частині словників вживають «собака», як для конкретного виду [49], так і для роду [34].

Щодо назви «собака» варто зауважити її вторинність щодо «пес» і більш східні корені, про що свідчать ареали їхнього вжитку і топоніміка. Ця назва є спорідненою з назвою «соболь» (*Martes zibeline*), яка, на нашу думку, пов'язана зі способом носіння кунового хутра (= «біли») – до себе, собі («шуба підбита соболями»). При такому тлумаченні назва «собака» є похідною, а, виходячи з форманта «-ака», який часто вживають для негативних конотацій, зокрема й у цій назві [10, 32], «собака» могло означати грубе хутро, у частині випадків – злу тварину.

Натомість слово «пес» асоціюється з добром, дружбою, досвідом, вірністю [31]. Додатково до цього, існує низка слів на кшталт «пестити», «пестощі» (до речі, англ. «pest» = шкодливий) тощо¹². З іншого боку, корінь «соб» (ліворуч, також: «собкати») може означати перебування поруч людини, а для «пса» є низка таких виразів і слівформ, як «песиголовець» і «злий пес». Аналіз народної творчості й міфології засвідчує широкий вжиток слова «собака» [14], що посилює і його більший словотвірний потенціал. Широкий вжиток обох слів та існування низки власних назв для інших видів і видових груп *Canis* (вовк, шакал) утруднюють вибір назви роду. У зв'язку з цим питання біноменізації українських назв видів роду *Canis* залишається відкритим. Два варіанти фіксації родової назви за алгоритмом, викладеним щодо *Mustela*, подано в табл. 3. Автори схиляються до використання як реєстрової назви «пес».

Конкуруючі власні назви

Для значної частини видів (насамперед добре знаних мисливських звірів і свійських тварин) сформувалися великі синонімічні ряди із власних назв. Такими, зокрема, є: бабак, байбак, сурок і свистун для *Marmota bobak*, вивірка, вівериця та білка для *Sciurus vulgaris*, згадані вище пес і собака для *Canis familiaris*. Тут може діяти кілька різних правил – від пріоритетності назв за давністю вживання до їх поширення у сучасній літературі [22]; значну роль відіграє також походження назв. Розглянемо кілька найбільш суперечливих ситуацій.

Назва роду *Marmota*. В Україні є тільки один вид *Marmota*, і його назву доцільно вживати як родову. Власне, родовою назвою завжди стає назва найвідомішого виду (надвиду). Для *Marmota bobak* найпоширенішою в Україні назвою є «бабак» [22, 34]; видовим біноменом тоді може бути «бабак степовий». Поширені також назви «байбак» і «сурок». Про давність назви «бабак» свідчить залучення її в латинську назву виду (*Marmota bobak*), а також давність кореня «баба». Назви «баба» і «сура» пов'язані з містифікаціями щодо прашурів, які пішли під землю (як бабак на зимівлю) і навесні від сонця (Сури) відроджуються [41]. Щодо «сурок»: зооназви з «-ок» можна вважати зменшувально-пестливою формою інших зооназв (ховрашок, сліпачок, хом'ячок, вовчок) або формантом подібності (сурок, сліпушок), аналогічно до «-ак».

Так само широко використовується й формант «-ак/-як»: сайгак (сугак), корсак, сліпак, стрибак, їжак, пижмак, мишак, русак, хижак. На протигагу згаданим конотаціям афікса «-ак-», формант «-ак» автори розглядають як скорочену форму «-(ак)уватий». Можна припустити, що вона формується без залучення літери «к» з кореня слова. Завдяки

12 Дозволимо собі припущення, що слово «пес+ня» (= пісня) сформувалося як позначення псячого (тужливого) «співу». Слово «пісня» майже не має похідних (зокрема, дієслівних), бо саме є похідним. Етимологічний зв'язок простежується у багатьох мовах через корінь *pes/pies/pjes** або *cap/kap/çup** (напр., лат. «пісня» — *cantio*). Ще одну гіпотезу щодо номену «пес» можна бачити в латині: *pes* (мн. *pedes*) означає дистальну частину ноги (ступня, копито тощо).

цій трансформації афікс із формотвірною стає словотвірною (-акуватий => -ак), і коротка морфема «-ак» формує іменникову форму з позначенням подібності, але не ідентичності. Прикладами є: сліпий => сліпакуватий => сліпак (*Spalax*), їжак => їжакуватий => їжак (*Erinaceus*), миша => мишакуватий => мишак (*Sylvaemus*), стрибати => стрибакуватий => стрибак (*Dipus*). Формування назви «бабак» можна пов'язувати з трансформаціями в ряду «баба́» => «бабакуватий» => «бабак» (на основі тюркського «Баба́» як звернення до старшої людини).

Назва роду *Sciurus* і етимологія «білка». Існує кілька конкуруючих назв роду *Sciurus*, включаючи «вивірка» і «білка» [22]. Перша з них використовується з літописних часів дотепер у кількох варіаціях (вкл. вівериця, вивірка, вивюрка). Назва «білка (білиця)» також широко вживана в мисливській літературі (і «2тп»), проте має плутану етимологію, аналіз якої дає підстави припустити її відповідність до роду *Martes* (куна).

Традиція іменувати коштовне (хутро?) як «біла» (бїла) іде від літописних часів. Варто згадати відоме з Іпатіївського літопису «по бїлї и вїверици» (версія: «вїверичї») від кожного диму [33]¹³. «Біла» має низку споріднених слів, які означають достаток, багатство, податок, цінність: білувати (звіра)¹⁴, білизна (у т.ч. риба), білуга, Білгород, біла хата, біле личко й низка близьких слів із заміною «л/р»: біра, бірка, бірувати. Правдоподібно, що термін пов'язаний саме з позначенням цінного хутра (напр., куниці). Цікаво, що назва «білка» використовується для кун (*Martes*) у Болгарії, де «белка» і «златка» — два ідентичні українським види *Martes*: *M. foina* і *M. martes* [2, 38]. Імовірно, відома в Україні назва «білодушка» для *M. foina* зберігає етимологічний зв'язок з «бїла»¹⁵.

Попри «кунове» тлумачення, не можна виключати, що літописне «по бїлї и вїверици» стосувалося не «хутра + хутра», а «їжі + хутра». У такому разі «білою» могли бути трофеї-продукти (напр., білуга), а «віверицею» — трофеї-хутро (напр., норка або інша «вівера»). До такої гіпотези схиляє те, що ареал *M. foina* лежить поза ареалами зоонімів «біла» і топонімів «білка», проте гіпотетичний ареал «біли» покриває ареали таких «біл», як осетер (*Acipenser* sp., зокрема й білуга) і біляк (*Lepus timidus*). Проте у версії «біла вівериця» (без сполучника «і») «біла» подається саме як означення, притому однозначно до хутрового звіра. Виходячи з найвірогіднішого тлумачення вівериці як *Sciurus*, можна зробити висновок, що мова йшла про перелинялого в зимове (тобто найцінніше) хутро звіра.

Вивірка, або вівериця — один із найдавніших зоонімів¹⁶ і найпоширеніша назва *Sciurus* у європейських мовах, широко вживана і в оглядах фауни України [5, 9, 12, 16]. Ця назва була у статусі репресованих українських назв у період 1933–1953 рр., і її штучно замінювали контрверсійним «бїла», яким витіснили також і російське «векша» («вїкьша»),

13 Тлумачити це як «біла вивірка — це зимовий горностай» [33] є помилкою. Мова напевно йшла про два об'єкти, зокрема «білу» як назву ціннішого трофея (*Martes*, *Acipenser*?). Назва «вівериця» могла стосуватися середньорозмірних *Mustela*, яких ще у XVIII-XIX ст. відносили до роду *Viverra* (напр., норка описана Ліннеєм як *Viverra lutreola*). Суперечить цій гіпотезі те, що трансформація «вівериці» з *Mustela* у *Sciurus* не могла відбутися відразу у стількох мовах.

14 Слово «білувати» можна пояснити очищенням здобичі («біли») від непридатної («чорної») середини (у хижих) або, надалі, також як очищення власне туші «м'ясних» тварин від шкіри.

15 Цікаво, що фонетично близьке до «бїла» (і етимологій на кшталт «bilih» = вовчок?) слово *Felis* (= «кіт» у суч. розум.) у словнику Гарпера (2010) має пояснення з латини: «від лат. *feles* (gen. *felis*) — кіт, дикий кіт, куна» (!).

16 У більшості тлумачників (Фасмер та ін.) походження слова пов'язують із давніми індоєвропейськими *veg- «гнути» та *sver- «висіти в повітрі» (найімовірніше, звідси також і слово «верткий»).

яке, за Фасмером [44], є зменшувальною формою від «вївериця». Векшу розглядають як рівнозначний термін із «вівериця» при описах «кунних систем грошей». Поява подібних до «білка» зоонімів (косуля, байбак, русак, єнотовидний пес, навіть кабан) є прикладом «термінологічного суржику»¹⁷.

Назва для роду *Nyctereutes*. Тут конкурують назви «єнот» і «ракун» (плюс «собака»); етимологія «єнотів» викладена вище. Загалом є очевидним походження назви «єнот» від *Genetta*, проте тепер цієї асоціації немає, і назва «єнот» є самостійною. У мисливському сленгу назва «єнот» міцно закріплена за далекосхідними *Nyctereutes*, проте вживана і для американських ракунів (*Procyon*), також відомих у фауні регіону (поки що за межами України). Обидва види фігурують, зокрема, в «Rabies Bulletin Europe» у таблицях щодо України: за 2001–2010 роки накопичено дані про 177 «gassoon dog» та 117 «gassoon» (тобто *Nyctereutes* та *Procyon*, відповідно), хоча очевидно, що мова мала йти тільки про єнотів уссурійських. Це означає, що мисливці здали на перевірку до ветслужб 117 зразків «єнота» (в розумінні мисливців, тобто уссурійського, а не ракуна), і ветеринари так усе й записали. Про єнота як далекосхідний вид пише В. Даль: «В южн. Сиб. есть зверь єнот, ... по описанию весьма схожий с американским». Для уникнення різночитань очевидною є потреба чіткішої фіксації назви «єнот» за родом *Nyctereutes*.

Назва роду *Capreolus*. Конкуруючими для позначення роду є назви «сарна» і «козуля» (остання в «2тп»). Найдавнішою і раніше найуживанішою реєстровою назвою є «сарна» [9, 16, 49]. Етимологія цього слова суперечлива, проте проглядається її зв'язок із назвами оленів у суміжних мовах і навіть у латині, вкл. позначення рогів і оленів (*Cervus*).¹⁸ Близькість сарн до оленів загальновідома: фактично це маленький олень, названий у Ліннея «*Cervus capreolus*» (дослівно «олень кізочка»). Проте місцева назва, напевно, була давнішою за праці Ліннея. Згадати хоча би такі давні топоніми, як м. Сарни та низку однойменних сіл на Черкащині й Львівщині, села Сарнівка на Житомирщині, Львівщині й Волині, с. Сарнів на Хмельниччині.

Автори бачать пояснення назви «сарна» в особливостях забарвлення цього виду: дорослі сарни сіро-руді, а молоді – плямисті. За Фасмером, одне зі значень слова «шарий» – «ст.-слов. «шаръ», болг. «шар» (пляма; пістрявий), сербохорв. «шара» (пістрявість),... словен. šarj, šara (пістрявий, плямистий)». У коментарі до слова «сірий» Фасмер [44] протиставляє зах.-слов. sěrg та давньоінд. sārḡas (пістрявий, плямистий). Тобто у назві сарни може бути відбита особливість її ювенільного забарвлення – плямистість. Молоді олені також малі й плямисті (тобто сарноподібні). Англійською сарна так само – «roe deer», тобто «ікраний олень». У Завадського [52] вид має назву «*Cervus capreolus* – Jeleń sarń».

Назва «козуля», найімовірніше, прийшла в Україну разом із відновленням ареалу сарн після військових подій 1914–1921 років, коли більшість диких копитних в Україні були знищені [35; 40]. Ця назва чи не вперше з'являється у Мигуліна [25] і надалі закріплюється у працях Татаринова [42], Корнеєва [28] і Сокура [40]. Її поява схожа на кальку з латини (*Capra* + *olus* = коза + зменш. суфікс), що було пов'язано зі спробами заміни української

17 Термін Ю. Некрутенка. Суржилом також є назва «летяга» для *Pteromys volans*, відомого в Україні до XX ст. Визнаючи власну помилку в її використанні [22], автори приймають назву «політуха», вживану Шарлеманем [49] і Жарським [13].

18 Фасмер [44] вказує: «Праслав. *sьrḡa родственно лтш. sirna (...), др.-прусск. sirvis, лит. *šiŕvis (...), лат. cervus “олень”, согм. “рог”, авест. sṛvā “рог, ноготь”, др.-инд. sṛḡam ср. р. “рог”, гот. haurn “рог”...».

назви «сарна». Відсутність назви «козуля» в зоологічних оглядах і словниках аж до 1938 р. свідчить про її вторинність. За Грінченком [8], «козуля» – маленька корова із загнутими назад рижками, що могло стосуватися щонайбільше скельниці (*Rupicapra*). Жарський [13] подає назву «козуля» для *Rupicapra*. Ще молодшою є назва «косуля», яка з'явилася у 1960–1980-х рр. Її етимологія незрозуміла¹⁹, і назва може бути пояснена лише невиправданою трансформацією слова «козуля».

Назва роду *Rupicapra*. Ці «кози» у сучасній фауні України відсутні, проте їх згадують у давніх джерелах щодо фауни Карпат (напр., [42]). Існує кілька українських назв цього роду: асоціативні «сарна гірська» і «чорна коза» й уніомінальні «козиця», «скельниця» і «серна» (див. табл. 2). Назву «скельниця» вживають Шарлемань [49], Загороднюк [15–16], Делеган [9] і Затушевський з кол. [26]; «козиця» згадується у працях авторів та колег (напр., [20, 45]); обидві назви згадані у працях філологів [27]; як «серну» вид наведено у Татарінова [42] і Сокура [40]. Очевидна більша практика вживання назви «скельниця». Поширення назви «козиця» у фольклорі однозначно стосується кіз (*Capra*), що обмежує її використання для інших родів²⁰.

Щодо етимології «серни». Ця назва, відсутня в інших мовах (окрім рос.), могла сформуватись як видозміна «сарни», наприклад, при зустрічі з *Rupicapra* під час завоювання росіянами Кавказу (у Маркевича і Татарка [34] *Rupicapra* = сарна!). Теоретично її можна пов'язати з особливістю «кіз» рясно розсипати «жолуді» (послід). Даль пов'язує назву зі слов'янським «срънути» (стрибнути?). Фасмер [44] вбачає у «серні» праслов'янські, давньопруські й фінські позначення оленя (як і «сарни»), вкл. й праслов'янське «сърпъ». Усе це підтверджує похідність назви «серна» від «сарна». Одна з асоціативних назв *Rupicapra* — «чорна коза» — наводить на етимологічний ряд «чорна – черна – серна», виходячи з позначень «чорного» у споріднених слов'янських мовах: чеськ. «černá», польськ. «czarna», слов. «črna», словен. «črna».

Перекривання і штучні «корекції» назв. Усі згадані у цьому розділі мисливські звірі мають суперечливі назви, які частково перекриваються з назвами суміжних груп. Приклади їх заміни в різні періоди досліджень наведено в табл. 4. З неї видно, що частину назв у різні часи вживали для позначення різних родів: «пес» і «собака» для *Canis*, *Vulpes* і *Nyctereutes*, «енот» для *Nyctereutes* і *Procyon*, «сарна» для *Capreolus* і *Rupicapra*. Приклади перекривання маємо також у історії застосування (часом і нині) назв «дикі кози», «козулі» та «козиці» для родів *Capreolus*, *Capra* та *Rupicapra*, «тур» для частини видів *Bos* і *Capra* тощо.

Частина з них зазнала суттєвих впливів у період словникових «корекцій» радянської доби. Найбільш показовими були зміщення назв із розмиванням поняття «сарни» (сарна – серна – козуля – косуля). Величезні редакторські зусилля докладалися також до корекції та викорінення слова «вивірка» (аж до деідентифікації літописних «білі і вівериці» як «білої білки» або навіть «білої дівичі»). Значні зміщення назв відбулися у називничій історії трьох груп «енотів»: африканських «генет», американських «ракунів» і далекосхідних «мангутів» (табл. 4).

¹⁹ На думку А. Дулицького (особ. повід.), назва «косуля» може бути пов'язана з відомим мисливцем дуже характерним «косим поглядом» гінних самців сарни.

²⁰ Такою відомою є біблійна назва, що може стосуватися *Rupicapra*: «Хіба ти пізнав час народження скельних козиць?» (Іов 39:1 у перекл. І. Огієнка).

Таблиця 4

Приклади заміни титульних і репресованих українських назв родів мисливських звірів та перекривання позначень (тільки найхарактерніші назви)

Рід	Праці 1920–1950 рр.	Праці 1950–1990 рр.	Ця праця
<i>Marmota</i>	Бабак, байбак, свистун	Сурок, байбак, бабак	Бабак
<i>Sciurus</i>	Вивірка, білка	Білка (не <i>Martes</i>), вивірка	Вивірка
<i>Canis</i>	Собака, пес	Собака, пес	Пес *
<i>Nyctereutes</i>	Єнот [мангут, танукі]	Собака (не <i>Canis</i>)	Єнот
<i>Procyon</i>	—	Єнот, полоскун	Рақун
<i>Capreolus</i>	Сарна, дика коза, серна	Козуля, косуля	Сарна
<i>Rupicapra</i>	Скельниця, козиця, козуля	Серна, сарна (не <i>Capreolus</i>)	Скельниця

Примітка. * Див. табл. 3 щодо можливого обмеження обсягу поняття видом *Canis familiaris*.

Назва статі як назва таксон

Великі синонімічні ряди формуються за рахунок назв окремих вікових, статевих чи статусних груп. Напр., для *Sus scrofa* маємо: вепр, дик, кабан, свиня, поросля, кнур, паця, борів, хряк. Для багатьох мисливських звірів відповідно до різних трофейних або господарських якостей (напр., споживчі якості м'яса, розвиток рогів) і можливостей дистанційного визначення тварин сформувалися власні назви статей і вікових груп. Найпоширенішими варіантами видових назв є назви самців і самиць [6]: «баран» і «вівця», «бик» і «корова», «козел» і «коза». Очевидно, що таке різноманіття позначень може впливати на усталеність не тільки назв видів і родів, але й родин (напр., рід «бик» з родини «бикові», але не «рід кабани з родини свині»).

Свійські рогаті. Найпоширеніша синонімія на основі статі й віку є у свійських тварин (бики, барани, козли). Напр., для *Bos taurus* маємо: бик, бугай, віл, корова, нетель, теля. З них назва «бик» є усталеною для позначення роду *Bos*. З іншими родами складніше: баран чи вівця, козел чи коза? У господарці частіше кажуть «вівця» і «коза», те саме подають літописні джерела (з варіантами «ойця», «козиця»). Мисливська література частіше послуговується назвами звірів у чоловічому роді, і нерідко мова йде про диких і свійських як про різні номінальні види з перевагою назв диких форм. Виходячи з цього, мабуть, варто писати про рід «баран», у складі якого є свійська форма виду «барана звичайного» з власною назвою «вівця»²¹. Те саме й із іншими дикими видами та їхніми свійськими формами (див. також далі: «Дикі та свійські»).

Вепр (дик, кабан) і свиня. Для виду *Sus scrofa* сформувався один із найбільших рядів зооназв серед усіх мисливських звірів. Серед назв дорослих тварин маємо вепр, дик, свиня, кабан (ще кнур, льоха). Пріоритетність назв для позначення роду обговорена вище. Залишається актуальною відзначена вище тенденція: на дикого кажуть «кабан» (вепр, дик), а на свійських – частіше «свиня». Проте стать у назві пов'язана не так із «дикістю», як із цінністю об'єкта, у т.ч. й споживчою або трофейною. Якщо мисливці прагнуть уполовати «вепра» (дика, кабана), то господарники розводять саме «свиней». Проте поширені в Україні «самцеві» назви, схоже, стосуються не так роду *Sus*, як виду *Sus scrofa*.

У переважній частині літератури (словники Шарлеманя [28], Маркевича і Татарка [34], монографії Мигуліна [35], Татарінова [42], Делегана [9] та ін.) для цього роду використано назву «свиня», у Корнеєва [28] – рід «кабан» із родини «свині дикі», у Загороднюка – як «кабан» [16, 21], так і «свиня» [20]. Трансформація була дуже поступовою,

²¹ При цьому варто відзначити подібність латинської назви *Ovis* з давньоукраїнськими овен ≈ ойца = вівця (звідси «вівчар», «вівчарка»), з чого видно сумнівну пріоритетність назви «баран» для одомашненої форми *Ovis aries*. Правдоподібно, що номен «баран» пов'язаний не так із видом, як із товаром (див. етимологію слів з коренями бар/бір/біл*).

і до 1965 р. слово «кабан» майже не наводили, послуговуючись тільки словом «свиня» і (на другому місці) «дик», або «вепр»²². Обговорення з колегами питання вибору назви для цього роду показало широкий спектр думок із переважанням назви «свиня». Власне, давність останньої назви підкреслює і подібність назви в інших мовах, у т.ч. й у латині (*Sus* ≈ свиня).

Стать у назвах диких форм. Відповідно до цінності трофеїв види нерідко позначають за тією вікостатевою групою, яка має найбільші трофейні чи споживчі якості. Про диких тварин частіше кажуть дик, вепр або кабан, а не свиня; олень, а не оленця; зубр, а не зубриця; вовк, а не вовчиця; баран, а не вівця. Але у стосунку до свійських тварин поширенішими є зворотні назви: корова, а не бик; коза, а не козел, свиня, а не кабан. Очевидними винятками є назви лані (*Dama*) і сарни (*Capreolus*). Про етимологію сарни сказано вище; щодо лані цікавим є те, що польською «łania – samica jelenia lub daniela», тобто «лань – самка оленя або лані»²³.

Невипадкове співвідношення етимологічного змісту назв із вікостатевими групами оленів показано в табл. 4. Цікаво, що у лося, латинська (*Alces*), англійська (elk) та інші назви якого близькі до слова «олень», українська назва виду може мати первинне тлумачення як назва самки: на Поліссі вид нерідко називають «лоша», а не «лось». Позначення статей як «бик», «корова» і «теля» для всіх великих копитних (вкл. роди биків, зубрів, лосів), очевидно, є пізнішим уже мисливствознавчим нашаруванням. Цікаво, що у сарн (*Capreolus*) назви статей і вікових стадій позначають подібно до суміжних груп дрібних копитних (*Capra, Rupicapra*): «козел» для самців, «коза» для самиць, «козеня» для прибулих.

Таблиця 5

Приклади використання назв статі й віку як назв близьких таксонів оленів

Стать або вік	Назва (латиною)	Можлива етимологія	Граматичний рід
Самець	Олень (<i>Cervus</i>)	Самець-рогогач	Чоловічий
Самка	Лань (<i>Dama</i>)	Самка оленя	Жіночий
Маля	Сарна (<i>Capreolus</i>)	Маля (плямисте)*	Жіночий

Примітка. * Цікаво, що сарн нерідко називали «оленьками» (напр., [39]).

Коли ж якості різних внутрішньовидових груп подібні, має місце вільне користування різними (за статтю) назвами: лис/лисиця, кіт/кішка тощо²⁴. У такому разі більше значення мають регіональні особливості мовлення. Тобто можна бачити значимість якостей видів, цінних для людини, при формуванні титульних назв. Назви малозначимих статей і вікових груп не виконують ролі титульних. Тому у переліках мисливських звірів переважають назви чоловічого роду, а серед свійських (у т.ч. одомашнених форм тих самих видів) — назви жіночого роду.

Короткі, довгі та зменшувальні назви

Короткі та довгі назви. Загалом в українській мові є тенденція до формування більш коротких назв, хоча вона неоднозначна. У цьому сенсі в поле зору потрапляють такі пари назв, як лис і лисиця, зубр і зубриця, козел і коза/козиця, ведмідь і ведмедиця, а також більш диференційовані пари: кіт і кішка, баран і вівця, бик і корова. У парі назв «коза – козиця» відбулася аналогічна морфемна перебудова, але без зміни граматичного роду.

22 За Фасмером [44]: «Кабан: Заимств. из тат., казах., кыпч., азерб. кабан – то же, балкар., карач. кабан». Жарський [13] в описі фауни України і суміжних земель вживає назву «дик», проте для Кавказу наводить також «кабана».

23 Лань є адвентивним видом як у Польщі, так і в Україні, і її назва є недавнім неологізмом. Не виключено, що формування назви почалося з латинської *Cervus dama*.

24 У випадку з назвами статей у псів (*Canis familiaris*) назва самки (сука) вживається тільки для позначення статі, позаяк назва самця («пес») слугує назвою виду.

Подібно побудованими є й пари назв одного граматичного роду: «куна / куниця», «ласка / ласиця», «коза / козиця» тощо. Морфема «-иця» доволі поширена (нориця, жолудниця, білиця, мідия, кертиця, вечірниця, нічниця, лисиця, куниця, козиця, скельниця, врешті й вівця) і може розглядатися як відповідник приналежності, подібності чи властивості («та, яка»: подібно до лат. «-ata»). Можливо, варто було би уніфікувати це правило: якщо писати «мідия», «скельниця» і «нориця», мабуть, тоді треба й «лисиця», «ласиця», «куниця». Тенденція до таких заміни є, проте етимологія назв різна.

Можна припустити первинну коротку версію таких зоонімів. Етимологія «куни» може бути пов'язана власне зі звіром, проте «кунами» в Київській Русі називали, насамперед, гроші (25 кун = 1 гривня)²⁵, або й вигнуту скобу для замка (інколи – піднорок у дверях). За словниками, «cuneus» (лат.) – кований, зроблений з металу, і первинним для «куни» може бути значення «кувати»: хоча куни мають підковоподібний силует (кована скоба), на Русі їх звали, правдоподібно, «білами» і точно «соболями»²⁶.

«Видовжужання» назв могло бути формою заміни асоціативних понять, пов'язаних з тим чи іншим видом тварин. Так, назва «лис» тісно асоційована з лісом (лис у лісі), сказом (lissa – сказ), коростою (лисий = коростяний). «Куна», очевидно, була спочатку назвою грошової одиниці, а для розрізнення «куни» як міри і як виду сформувався подовжений зоонім «куниця». Так само з «біла» й «білиця», «коза» й «козиця» тощо. Тобто морфема «-иця» могла формуватись як маркер зоологічної назви, семантично пов'язаної з первинною лексемою. Надалі такі означення, як «лисий» і «лисячий», «ласий» і «ласицевий» набули різності.

Поява довгих форм, на думку авторів, могла бути пов'язана і з трансформацією лексем із дієслівною основою в іменникову форму: лис => лисичити => лисиця, їж => їжачитися => їжак, нора => норити(ся) => норича. Інша версія – експресія і персоналізація особливостей у іменниковій формі: вечірня => вечірниця (тому не «вечерниця», як писали раніше [49]), кун(н)а (прикм.) => куниця, скельна => скельниця. Подібні словотворення пов'язані з десемантизацією суфікса експресивності.

Зменишувальні назви. В українській ономастиці існує чимало демінутивів без вихідних «незменшених» відповідників, із втраченими або зміненими первинними лексемами [7]. Серед зоонімів маємо такі приклади демінутивів: коза / козуля, ховрах / ховрашок, кріль / крілик.

При подібності лексем їхні морфемні модифікації часто несуть таксономічний зміст: різними родами є коза й козуля, хом'як і хом'ячок. Але у випадку з «ховрашком» (титильна назва для *Spermophilus* [13; 49]) та «кріликом» [49] або «кроликом» [30] для *Oryctolagus* подібні модифікації не базуються на порівняннях з іншими видами. Припускається, що перша сформувалася з давніших назв «овражек» і «єврашка» (рябий?) [22], появу другої можна пояснити меншим розміром дикого кроля порівняно зі свійським.

25 Близько 50 г срібла. Зоологічний еквівалент «гривні» можна тлумачити як «грива» (зв'язка, стос) із 25 кунових шкір. Написання в літописних документах слова «куна» як «коун(а)» (зокрема, в грамотах 1050–1075 pp.: <http://gramoty.ru>) наводить на новий пласт етимологічних розвідок: 1) коун(а) => ковн(а) => кована (про карбовані гроші; англо-фр. count(e) = кількість, рахувати); 2) коун(а) => куна => куниця; 3) коун => куон => цион («пес» грецькою — «kuon», і на цій основі описано низку родів песових — *Cuon*, *Urocyon*, *Dusicyon*, *Procyon* та ін.). Варто також пам'ятати, що kun, kuno, koun, cunan тощо — варіанти позначення половців (світлих людей з половим волоссям) — мешканців і носіїв культури знаної конфедерації XIII ст. [50].

26 У мисливців дотепер існує термін «вукуняти» щодо визрівання зимового хутра мисливського звіра, у т. ч. і насамперед кун («звір викуняв, його можна здобувати»).

Про типові видові означення

У рейтингу найуживаніших означень перші місця посідають ті, що відбивають особливості поширення видів у географічному мірилі (європейський, північний) або ландшафтно-біотопному (річковий, гірський, лісовий). На другому місці – «кольорові» назви, що відбивають окремі характеристичні риси (плямистий, світлий, сірий). Проте мисливські звірі як види з різноманітними «корисними» для людини властивостями були об'єктами одомашнення, внаслідок чого з'явилися пари назв групи «дикий / свійський». У додаток, нові означення з'являлися і після систематичних ревізій, коли типові або «великі» види отримали назви «звичайний». Щодо цього різноманіття означень важливо дати коментарі.

Означення «звичайний» формується нерідко для відрізнення типової форми якогось роду від інших його видів (напр., «лис звичайний» як протиставлення іншим видам цього роду). Особливо часто така тенденція виявляється при формуванні нових родів на основі якогось типового виду, назва якого стає родовою: *Capreolus capreolus* (сарна «звичайна», один із двох видів роду), *Meles meles* (борсук «звичайний», один із трьох видів), *Lutra lutra* (видра «звичайна», один із 13-ти видів), *Marmota marmota* (бабак «звичайний», один із 14 видів роду) тощо.

Означення «звичайний» після поділу звичайного виду на два і більше «малих» має два недоліки: 1) один із «малих» видів отримує («залишає за собою») ідентичну до «великого» виду (тобто надвиду) назву; 2) після такого поділу навіть відносно звичайний вид стає менш звичайним (у додаток, слово «звичайний» часто сприймається як відповідник рівня поширеності й чисельності, окрім того, типовий вид роду може мати обмежений ареал, низьку чисельність та інші ознаки раритетності, тобто *незвичайності* [22]). Власне тому подібних означень варто уникати (табл. 6). Такий тип означення відсутній у «2тп» (такі «види» просто наведені без означень) і мінімально вживаний у частині видань останнього часу. Зокрема, у зведенні Делегана з кол. [9] означення «звичайний» вжито тільки для трьох типових видів: з родів рись (в роді 4 види), скельниця (2 види) і лис (12 видів).

На думку авторів, означення «звичайний» варто залишати тільки для видів із монотипових родів, принаймні монотипових у обсязі регіональної фауни (вивірка, бобер, рись). Проте це обмеження краще посилити і застосовувати його тільки у випадках, коли видова назва є формою штучної біноменізації іменника, яким позначають монотиповий рід (напр., сайга, лань, ондатра)²⁷ або позначенням групи видів у колишньому широкому значенні (напр., сарна звичайна = європейська + азійська).

Таблиця 6

Приклади появи і заміщення означення «звичайний» у назвах звірів (в обсязі фауни України; слово «звичайний» завжди як необов'язкова частина назви)

Давня таксономія	Сучасна таксономія	Давня назва	Уточнена назва
<i>Canis vulpes</i>	<i>Vulpes vulpes</i>	Лис «звичайний»	Лис рудий
лисиця (з роду Пес)	<i>Vulpes corsac</i>	Лис степовий, або корсак	Лис степовий
<i>Mustela martes</i>	<i>Martes martes</i>	Куна «звичайна»	Куна лісова
куна (з роду Мустела)	<i>Martes foina</i>	Куна кам'яна, або білка, білодушка	Куна кам'яна
<i>Cervus capreolus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	Сарна «звичайна»	Сарна європейська
сарна (з роду Олень)	<i>Capreolus pygargus</i>	Сарна азійська	Сарна азійська

«Кольорові» означення. У переліках є чимало кольорових означень (ведмідь бурий, тхір темний, заєць сірий). Вони нерідко формуються як асоціативні назви, надалі

²⁷ Попри це, навіть у стосунку до монотипових родів такі означення можуть нести неоднозначність, зокрема, при скороченні обсягу застосування родової назви, як це було в історії назви «енот» (див. вище), тому фактично для роду *Nyctereutes* вживали «енот уссурійський».

видозмінені у власні: напр., «тхір рябий» = перегузня (*Vormela peregusna*). Поширені також трансформації «кольорових» означень у власні видові назви-іменники: «біляк», або «біляник» – заєць білий (*Lepus timidus*), «сіроманець» – вовк сірий (*Canis lupus*), «білодушка» – куна кам'яна (*Martes foina*). Загалом «кольорові» означення відомі (вкл. синоніми) для 16 видів мисливських звірів нашої фауни (напр., вивірка руда, тхір рябий, олень плямистий тощо).

Існує неабияка плутанина у використанні таких назв, а часом це навіть створює ефект наявності кількох номінальних видів. Наприклад, тхора *Mustela putorius* у різних зведеннях, окрім давньої версії «звичайний» [35, 49], називають також «темний» [34, 42], або «чорний» [9, 16, 21, 28, 30]; в ЧКУ [48] його названо «лісовий», а у «Фауні України» вжито три варіанти: «тхір звичайний, лісовий, або темний» [1] (по тексту тільки «лісовий»). При такому різноманітті назв важко зрозуміти, про скільки видів йде мова. До того ж назва «чорний» більше пасує до візона (*Neovison vison*), і вибирати треба між «темний» і «лісовий», проте виразна синантропність *M. putorius* і суттєве проникнення його у степову зону дають переваги для «темний». Так само проблемним є використання назви «олень плямистий», під яку потрапляють (окрім молодих особин сарни і оленя шляхетного) відразу три адвентивні види оленів нашої фауни: олень японський, або плямистий (*Cervus nippon*) і аксис звичайний, або плямистий (*Axis axis*); «плямистим оленем» є й лань (*Dama dama*).

Біогеографічні означення. Відображення у назвах видів їхніх біогеографічних особливостей (північний, американський тощо) є поширеною традицією називництва. У огляді Делегана з кол. [9] для частини колишніх «звичайних» видів запропоновано нові означення на основі слова «лісовий» (вивірка, кіт, куна, олень). Зокрема, така назва для *Cervus elaphus* могла би зняти суперечку через проблему вибору між «благородний» і «шляхетний» [24, 34], або й «європейський» [13] чи давніший «звичайний» [42, 49]. Проте поширення цього виду не свідчить на користь ні його європейськості, ні «лісовості», ні звичайності, і тут залишено назву «шляхетний». Назва «лісовий» є характерною та вживаною для ракуна «американського» (*Procyon lotor*) й рисі «євразійської» (*Felis lynx*), для яких відомі й інші назви – «північний» і «тайгова», відповідно.

Найстійкішими і також характеристичними є назви за типовими ареалами (степовий, тайговий, кавказький, уссурійський), які можуть відігравати важливу супровідну роль при згадках видів і описах фауни. Назви з «компасної» групи є менш поширеними (напр., «північний олень» = рен, реніфер [13, 49]). Нерідко вони стають незручними, оскільки в оглядах більш обсяжних фаун південні (за назвою) види можуть «мінятися» місцями з північними (за назвою або й поширенням).

«Дикі» та «свійські» – поширені означення для видів, які пройшли доместикацію (кіт, дик, кріль, кінь, коза, козел, бик, буйвіл). Вживання таких назв становить цілий пласт проблем, пов'язаних як із розрізненням подібних форм, так і зі статусом гібридів між ними. Проблем додає можливість переносу таксономічного статусу (окремий вид з означенням «дикий» у назві) на статус мисливський, оскільки за межами населених пунктів усі тварини можуть прирівнюватися до здичавілих або диких.

Яскравий приклад маємо з *Felis sylvestris*, дика форма якого відома під назвами «кіт дикий» і «кіт лісовий». Збір фактів здобування цього виду мисливцями (вкл. прямі повідомлення і аналіз мисливських форумів) засвідчили велику кількість вбивств цих рідкісних тварин, яких помилково вважали здичавілими свійськими котами (до 20 за рік). Хоча це один біологічний вид, між «диким котом» і «котом диким» є не менша різниця,

ніж між коровою і туром або вепром і свійською свинею. Означення «дикий» (здичавілий) нерідко є «індульгенцією» для їхнього здобування, що засвідчує недоцільність застосування подібних назв при наявності більш однозначних і з коректним порядком слів у біомені (напр., «кіт лісовий»).

У обсяг поняття «норка вільна» входить до 90% здичавілих «свійських» норок (тобто *Neovison vison*), «дикий кролик» – зовсім не той, якого вирощують у копанках, для «дикого барана» (нездичавілого свійського) є, врешті, власна назва «муфлон», а «дикий кабан» зовсім не означає здичавілу «свійську свиню». Врешті, «дикий кінь» (мова про *Equus ferus*) зовсім не означає безгосподарного коня (хоча в Червоній книзі його подано [48] саме як *Equus caballus*). У всіх таких випадках варто уникати назв, які несуть неоднозначність (подібно до «звичайний»), проте цей процес завершити складно через інерцію освітніх систем.

Якщо у коня «дикість» відбита в одній із його наукових назв (*ferus*), то у свині означення в біомені лише опосередковано пов'язане з її «дикістю» – *Sus scrofa*. Етимологічно означення «*scrofa*» пов'язане з прото-індоєвропейським коренем «*sker-», зміст якого асоціюється зі словами «подряпина, чагарник, гоління», тобто назва очевидно стосується щетини. Уникаючи назв «дикий» і «звичайний», для *Sus scrofa* можна послуговуватися назвою «лісова», яка нерідко вживається в літературі для мисливських видів ссавців нашої фауни (напр., [9]).

Власні назви диких форм. Важливо і часто навіть необхідно розрізняти назви свійських і диких тварин з огляду на те, що їхній статус часто є принципово різним. Зокрема, назва «тур» стосується виключно вимерлого бика первісного, *Bos primigenius* (інколи її невіправдано вживають для козла *Capra caucasica*). Хоча тур за сучасною систематикою – не окремий від корови вид, він є окремішною частиною різноманіття. Віднесення тура і сучасної худоби (корова й зебу) до одного виду не означає їхню ідентичність, і застосування до них єдиної назви нівелює відмінності між ними, різну роль в екосистемах і в культурі людини.

Те саме стосується й «кози свійської» (*Capra hircus*), і «козла дикого» (інколи як «безоаровий», *Capra aegagrus*), які тепер визнаються за один вид (*Capra hircus* s. l.). Подібне маємо з дикими (тарпан) і свійськими кінями, свійськими вівцями і дикими баранами тощо. У частині випадків «небіоменізованими» можуть бути власні назви свійських форм ссавців (напр., собака = пес свійський, вівця = баран свійський), в інших – навпаки (тарпан = кінь дикий; дик, або верп, або кабан = свиня дика, або лісова), проте у формальних офіційних переліках таких назв краще уникати, зберігаючи біономний формат назви: «назва роду + видове означення».

Контрольний список фауни

В основі списку – перелік таксонів ссавців зі сайта Українського теріологічного товариства [24]. Автори назв і роки опису тут не наводяться. Таксони розміщено у систематичному порядку. Найбільша подібність складеного переліку за вернакулярними назвами — з переліком видів у монографії І. Делегана з кол. [9]. Відповідність обсягів таксонів, їхніх назв і порядку їх наведення до поданих у діючій версії «2тп» відбита в останній колонці табл. 7–9. Упорядкований за підсумками цієї праці список мисливських звірів (без свійських і вимерлих форм) розбито на три частини, що відповідають надрядам:

- 1) наряд Glires — гризуни (ряди зайцеподібні та мишоподібні) (табл. 7),
- 2) наряд Ferae — хижі (ряд псоподібні, або собакоподібні) (табл. 8),
- 3) наряд Ungulata — копитні (ряди конеподібні й оленеподібні) (табл. 9).

Таблиця 7

Наукові й українські назви мисливських звірів фауни України: надряд Glires

Назва роду лат.*	Назва роду укр.	Види у фауні України*	Номер і назва в «2тп»
<i>Oryctolagus</i>	Кріль	Кріль європейський (<i>O. cuniculus</i>)	11. Дикий кролик
<i>Lepus</i>	Заєць	Заєць сірий (<i>L. europaeus</i>)	10. Заєць-русак
«	«	Заєць білий (<i>L. timidus</i>)	—
<i>Myocastor</i>	Нутрія	Нутрія болотяна (<i>M. coypus</i>)	27. Нутрія
<i>Sciurus</i>	Вивірка	Вивірка лісова (<i>S. vulgaris</i>)	12. Білка
<i>Marmota</i>	Бабак	Бабак степовий (<i>M. bobak</i>)	15. Байбак
«	«	Бабак гірський (<i>M. marmota</i>)	—
<i>Castor</i>	Бобер	Бобер європейський (<i>C. fiber</i>)	14. Бобер
<i>Ondatra</i>	Ондатра	Ондатра [мускусна] (<i>O. zibethicus</i>)	13. Ондатра

Примітка. * У квадратних дужках подано 1) необов'язкові родові назви при власних назвах видів у формі іменника (напр., «[лис] корсак») або 2) необов'язкові частини назв у монотипових родах або під родах.

Таблиця 8

Наукові й українські назви мисливських звірів фауни України: надряд Ferae

Назва роду лат.*	Назва роду укр.	Види у фауні України*	Номер і назва в «2тп»
<i>Felis</i>	Кіт	Кіт лісовий (<i>F. silvestris</i>)	24. Кіт лісовий
«	«	Кіт свійський (<i>F. catus</i>)	—
<i>Lynx</i>	Рись	Рись євразійська (<i>L. lynx</i>)	25. Рись
<i>Nyctereutes</i>	Єнот	Єнот [уссурійський] (<i>N. procyonoides</i>)	18. Єнотовидний собака
<i>Canis</i>	Пес	Пес свійський (<i>C. familiaris</i>)	—
«	«	[Пес] вовк (<i>C. lupus</i>)	17. Вовк
«	«	[Пес] шакал (<i>C. aureus</i>)	— (те саме?)
<i>Vulpes</i>	Лис	Лис рудий (<i>V. vulpes</i>)	16. Лисиця
«	«	Лис степовий, корсак (<i>V. corsac</i>)	— (те саме?)
<i>Ursus</i>	Ведмідь	Ведмідь бурий (<i>U. arctos</i>)	26. Ведмідь бурий
<i>Lutra</i>	Видра	Видра річкова (<i>L. lutra</i>)	21. Видра
<i>Martes</i>	Куниця	Куниця лісова (<i>M. martes</i>)	22. Куниця
«	«	Куниця кам'яна (<i>M. foina</i>)	— (те саме?)
<i>Meles</i>	Борсук	Борсук європейський (<i>M. meles</i>)	20. Борсук
<i>Mustela</i>	Мустела	[Мустела] горностай (<i>M. erminea</i>)	28. Горностай
«	«	[Мустела] ласиця (<i>M. nivalis</i>)	—
«	«	[Мустела] норка (<i>M. lutreola</i>)	19а. Норка вільна
«	«	Тхір темний (<i>M. putorius</i>)	23. Тхір чорний
«	«	Тхір степовий (<i>M. evermanni</i>)	—
<i>Neovison</i>	Візон	Візон річковий (<i>N. vison</i>)	[19б. Норка вільна]
<i>Vormela</i>	Перегузня	Перегузня [степова] (<i>V. peregusna</i>)	—
<i>Procyon</i>	Рақун	Рақун північний (<i>P. lotor</i>)	—

Примітка. * Див. примітки до табл. 7.

Таблиця 9

Наукові й українські назви мисливських звірів фауни України: надряд Ungulata

Назва роду лат.*	Назва роду укр.	Види у фауні України*	Номер і назва у «2тп»
<i>Equus</i>	Кінь	Кінь кулан (<i>E. hemionus</i>)	9. Кулан
«	«	Кінь тарпан (<i>E. ferus</i>)	—
<i>Sus</i>	Свиня	Свиня лісова (<i>S. scrofa</i>)	8. Кабан
<i>Dama</i>	Лань	Лань [звичайна] (<i>D. dama</i>)	5. Лань
<i>Cervus</i>	Олень	Олень шляхетний (<i>C. elaphus</i>)	3. Олень благородний
«	«	Олень японський (<i>C. nippon</i>)	4. Олень плямистий
<i>Capreolus</i>	Сарна	Сарна європейська (<i>C. capreolus</i>)	6. Козуля
«	«	Сарна азійська (<i>C. pygargus</i>)	— (те саме?)
<i>Alces</i>	Лось	Лось європейський (<i>A. alces</i>)	2. Лось
<i>Bison</i>	Бізон	[Бізон] зубр (<i>B. bonasus</i>)	1. Зубр
<i>Saiga</i>	Сайга	Сайга [татарська] (<i>S. tatarica</i>)	—
<i>Rupicapra</i>	Скельниця	Скельниця гірська (<i>R. rupicapra</i>)	—
<i>Ovis</i>	Баран	Баран муфлон (<i>O. musimon</i>)	7. Муфлон

Примітка. * Див. примітки до табл. 7.

Цей перелік є значно більшим за визнаний у мисливській документації, оскільки містить весь комплекс традиційних (або потенційних) мисливських видів. У перелік включено дві свійські форми ссавців, які є об'єктами відстрілу при проведенні біотехнічних заходів (бродячі звірі): пес і кіт. Загальний обсяг доповнень — 15 видів, у тому числі:

1) кілька червонокнижних видів, систематично близьких до мисливських, у т.ч. заєць білий, лис степовий, тхір степовий;

2) не враховані у мисливській статистиці, але присутні у складі фауни види, які без досвіду або за певних умов можуть бути сплутані з мисливськими, у т.ч. шакал, ласка тощо;

3) інтродуковані види (вкл. обмежено поширені), що нерідко стають об'єктами полювань: тарпан, лань, нутрія;

4) група «очікуваних» видів, щодо яких є спроби або плани інтродукції, а також види зі суміжних територій: ракун північний, сарна азійська, бабак гірський, скельниця гірська тощо.

Доповнення (вимерлі форми). Мисливська теріофауна зазнала значних змін в історичні часи внаслідок надмірного промислу і прямого переслідування окремих видів, а також внаслідок змін середовища. Це призвело до втрати помітної частини видового багатства мисливської фауни, насамперед через втрату низки видів хижих і унгулят [13, 18, 40]. Такі види були не лише об'єктами полювання, але й факторами формування переважних в регіоні форм природокористування. Різноманіття їх позначень не менш велике, ніж сучасних форм, тому їх важливо також згадати.

а) надряд Хижі (Ferae):

* ведмідь печерний (*Ursus spelaeus*); інші назви — немає, вживається лише ця [13, 49];

* росомаха [тайгова] (*Gulo gulo*); інші назви — росомаха [18, 40] (як родова назва, без видового означення);

* монах середземний (*Monachus monachus*); інші назви — монах [18] (без означення, як назва роду), тюлень-монах [48] (калька з колишньої наукової назви *Phoca monachus*), тюлень-монах білочеревий, або середземноморський (невиправдано складний тринімен);

б) надряд Унгуляти (Ungulata):

* мамут волохатий (*Mammuthus primigenius*); інші назви — мамут [49] (без означення, як назва роду), мамут первісний (калька видового означення з латини), мамут косматий, мамут найвеличніший (поетична форма), мамонт шерстистий (калька з російської назви);

* целодонт волохатий (*Coelodonta antiquitatis*); інші назви — носоріг сибірський [13], або печерний (*Rhinoceros tichorhin[us]* [49], або *Tichorhinus antiquitatus*), або шерстистий (назва «носоріг» стосується іншого роду (*Rhinoceros*), до якого відносили цей вид);

* бик первісний (*Bos primigenius*); інші назви — тур [40] (власна назва виду);

* рен північний (*Rangifer tarandus*); інші назви — реніфер [13] (подовжена форма основної назви), північний олень [40] (наведено під назвою іншого роду — олень, *Cervus*).

Запропонований перелік мисливських звірів і пояснення етимології та меж вживання окремих назв ссавців є одним із етапів більш глибокого процесу стабілізації й уніфікації фауністичних списків і каталогів фауни. Подальші розвідки у цьому напрямі становитимуть інтерес як для вивчення історії таксономії, так і для розвитку називництва в теріології.

Очевидно, що проведені розслідування в частині випадків недостатні для остаточних рекомендацій щодо усталення назв мисливських звірів. Проте автори щиро сподіваються на нові плідні дискусії з метою розвитку називничої традиції та формування виважених переліків мисливської фауни, а також її раритетної частини, які можуть розвиватися лише на основі однозначних позначень об'єктів досліджень і моніторингу. Стосовно формального переліку мисливської теріофауни важливо зробити такі висновки:

1) мисливська фауна зазнала і продовжує зазнавати суттєвих змін свого складу, аналіз чого ускладнюють різночитання і різні тлумачення назв мисливських звірів (зокрема, куна / білка / вивірка; єнот / ракун);

2) найнестабільнішими є назви звірів, які маловідомі у складі місцевої фауни (напр., скельниця) або мали значні скорочення ареалів і чисельності, зміни мисливського статусу і краєзнавчого значення (сарна, бабак), що позначалося на змінах їхніх вернакулярних назв;

3) у низці випадків добре відомі види мисливських звірів мають власні уніомінальні назви в іменниковій формі, що ускладнює вибір родових назв (зокрема, у *Mustela*, *Canis*), і біноменізація назв можлива як за рахунок назв типових видів, так і шляхом запозичень із латини;

4) конкуруючі назви родів і видів мисливських звірів найчастіше пов'язані з позначенням статі (рідше віку), і домінуючі у вжитку назви визначаються утилітарними особливостями видів, що є об'єктами полювання (трофейні якості) або одомашнення (господарські якості);

5) перелік мисливських видів необхідно розширити до обсягу усіх потенційних об'єктів полювання, включаючи й обмежено поширені та рідкісні види, й наполягати на включенні основної його частини у форму мисливської статистичної звітності як основу ведення моніторингу фонових і рідкісних видів, які можуть бути обліковані саме методами мисливської таксації, проте обмежено доступні для зоологічних досліджень.

Щиро дякуємо всім колегам, які долучилися до обговорення піднятих тут питань, у тому числі учасникам семінару «Мисливська фауна на природно-заповідних територіях» (Київ, НУБіП, 8–10.04.2011) і особисто В. Тищенку за ініціацію цього дослідження. Наша особлива подяка І. Делегану, А. Дулицькому, В. Кириченку, М. Коробченко, В. Пархоменку, І. Поліщук, М. Роженку, А. Сагайдаку, В. Тищенку, М. Товпінцю, О. Трунову, С. Харчуку за консультації та зауваження щодо змісту рукопису й обговорення проблемних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абеленцев В. І.* Куницеви. К.: Наукова думка, 1968. 280 с. (Фауна України. Т. 1. Вип. 2).
2. Бозайници в България // Уикипедия. <http://bg.wikipedia.org/wiki/> (15.05.2011).
3. *Боровик Е. Н.* Корсак *Vulpes corsac* (Carnivora, Canidae) на территории Украины // Вестн. зоологии. 2002. Т. 36. № 2. С. 95–96.
4. *Бусел В. Т.* Великий тлумачний словник сучасної української мови. Друге видання / В. Т. Бусел (гол. ред.). Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
5. *Булахов В. Л., Пахомов О. Є.* Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia). Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. 356 с.
6. *Верховод О. В.* Просторова поведінка назв живої природи в українських східнослов'янських говірках // Лінгвістика. 2009. № 2 (17). С. 193–202.
7. *Горобець В. Й.* Зменшено-пестливі слова у колі новотворів XVII–XVIII ст. // Культура мови на щодень / Ін-т укр. мови НАН України. К., 2010. <http://www.kulturamov.org.ua>.
8. *Грінченко Б.* Словарь української мови (томи I–IV). К.: Довіра – Рідна мова, 1997. Т. А–Н. 578 с.; Т. О–Я. 564 с. (Ротапринт з видання 1909 р.).
9. *Делеган І. В., Делеган І. І.* Біологія лісових птахів і звірів. Львів: Поллі, 2005. 600 с.
10. *Делюсто М. С.* Лексико-граматичні розряди іменника в українській південнобесарабській говірці // Лінгвістика. 2011. № 1 (22). С. 41–49.
11. *Домніч В. І., В'язовська А. Г., Домніч А. В., Делеган І. В.* Динаміка чисельності популяції лисиці в Україні // Наук. вісн. НЛТУ України. 2010. Вип. 20.14. С. 22–32.
12. *Дулицький А. І.* Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. Симферополь: СОНАТ, 2001. 208 с.

13. *Жарський Е.* Тварини // Географія українських і сумежних земель / За ред. В. Кубійовича. Львів, 1938. С. 239–250. (Факсимільне перевидання. К.: Обереги, 2005).
14. *Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О.* 100 найвідоміших образів української міфології. К.: Орфей, 2002. 448 с.
15. *Загороднюк І.* Ендемічна теріофауна Карпат: таксономічний та біогеографічний аналіз // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. Рахів: Карпатськ. біосф. зап-к, 1998. Т. 2. С. 218–222.
16. *Загороднюк І.* Контрольний список теріофауни України // Ссавці України під охороною Бернської конвенції / За ред. І.В. Загороднюка. К., 1999. С. 202–210. (Праці Теріологічної школи. Вип. 2).
17. *Загороднюк І.* Роди звірів східноєвропейської фауни та їх українські назви. Ч. 1. Загальні положення. Комахоїдні, кажани та хижі // Вісн. нац. наук.-природозн. музею НАН України. 2001а. Вип. 1. С. 113–131.
18. *Загороднюк І.* Склад та історичні зміни фауни хижих ссавців України // Великі хижі ссавці України та прилеглих країн. К., 2001б. С. 14–17. (Novitates Theriologicae, Pars 4).
19. *Загороднюк І. В.* Аловиди сарни (*Capreolus*): природа відмінностей між ними і статус популяцій з України // Вісн. Луганськ. пед. ун-ту. Біологічні науки. 2002. № 1 (45). С. 206–222.
20. *Загороднюк І.* Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник для семінарів із зоології, екології, та охорони природи). Ужгород: Ліра, 2004. 48 с.
21. *Загороднюк І.* Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. Луганськ, 2006. С. 216–259. (Серія: Праці Теріологічної Школи. Вип. 7).
22. *Загороднюк І. В.* Таксономія і номенклатура немишовидних гризунів фауни України // Зб. праць Зоологічного музею. К., 2008–2009. № 40. С. 147–185.
23. *Загороднюк І.* Закономірності розмірної диференціації видів і статей у багатовидовій гільдії (на прикладі роду *Mustela*) // Наук. записки держ. природозн. музею. 2009. Вип. 25. С. 251–266.
24. *Загороднюк І.* Список ссавців України. Види, відомі за останні два століття // Теріологічна школа: веб-сайт Українського теріологічного тов-ва НАНУ. 2010. <http://terioshkola.org.ua/ua/fauna/taxalist.htm>.
25. *Загороднюк І., Коробченко М.* Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів // Раритетна теріофауна та її охорона. Луганськ, 2008. С. 107–156. (Праці Теріологічної школи, вип. 9).
26. *Затушевський А. Т., Шидловський І. В., Закала О. С.* та ін. Каталог колекцій ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 442 с.
27. *Карабута О.П.* Морфемна будова зооназв // Південний архів. Філолог. науки. Зб. наук. праць. Херсон, 2003. Вип. 21. С. 63–67.
28. *Корнєєв О. П.* Визначник звірів УРСР. Видання 2-ге. К.: Рад. школа, 1965. 236 с.
29. *Король Д. О.* Культ вовка в слов'янській традиції та його генеза // Наук. записки НаУКМА. 2002. Т. 20–21. С. 66–71.
30. *Костюшин В., Грищенко В., Василюк О.* та ін. Моніторинг чисельності, розселення та добування мисливських видів тварин // Моніторинг біорізноманіття в Україні. К., 2010. <http://biomon.org/cadastre/2tp-hunting>.
31. *Крижко О. А.* Образно-номінативна та оцінна характеристика фольклорних зоосемізмів української мови // Вісн. Запорізьк. ун-ту. Філол. науки. 2008. № 1. С. 114–120.
32. *Левченко О. П.* Методи дослідження порівняльних стратегій // Лінгвістика. 2009. № 1 (16). С. 40–49.

33. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
34. Маркевич О. П., Татарко К. І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура. К.: Наук. думка, 1983. 412 с.
35. Мигулін О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). К.: Вид-во АН УРСР, 1938. 426 с.
36. Наукові назви ссавців України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології НАН України // Веб-сайт Інституту зоології НАН України. Комісія із зоологічної номенклатури. К., 2009. http://izan.kiev.ua/term_com/mammal.htm.
37. Морозов В. Ф. Аклиматизация уссурийского енота (*Nyctereutes procyonoides* Gray) как пример успешного преобразования фауны пушных зверей Европейской территории СССР // Зоол. журн. 1953. Т. 32. № 3. С. 524–533.
38. Пешев Ц., Пешев Д., Попов В. Фауна на България. Mammalia. София: Марин Дринов, 2004. Т. 27. 632 с.
39. Сахно І. І., Сімонов М. А. Результати акліматизації промислових звірів у Ворошиловградській області // Наук. записки Ворошиловград. пед. інституту. Сер. фіз.-мат. і прир. наук. Ворошиловград, 1956. Вип. 6. С. 16–31.
40. Сокур І. Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 84 с.
41. Сулейменов О. Аз и Я. Книга благонамеренного читателя. Алма-Ата, 1975. 246 с.
42. Татаринов К. А. Звірі західних областей України (матеріали до вивчення фауни Української РСР). К.: Вид-во АН УРСР, 1956. 188 с.
43. Трунов О. П., Загороднюк І. В. Зміни угруповань великих ссавців внаслідок розвитку мисливської діяльності людини // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: Матеріали IV Міжнарод. наук. конф. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007. С. 509–511.
44. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. М.: Прогресс, 1964, 1967, 1971, 1973. Т. 1–4. **Онлайн версія:** <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer.htm>.
45. Фесенко Г. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біол. 2007. Вип. 43. С. 3–12.
46. Форма № 2-тп (мисливодство) «Звіт про ведення мисливського господарства за 20__ р.» // Про затвердження форм державних статистичних спостережень із лісового господарства й охорони навколишнього природного середовища. К.: Держкомстат України, 2010. Наказ № 233, 21.06.2010. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
47. Хоєцький П. Б. До аналізу списку мисливських звірів України // Наук. вісн. НЛТУ України. Львів, 2010. Вип. 20.9. С. 30–39.
48. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.
49. Шарлемань М., Татарко К. Ссавці. – Плазуни. – Земноводяні / С. Шарлемань // Назви хребетних тварин. К.: Держ. вид-во України, 1927. С. 9–67. (Словник зоологічної номенклатури. Ч. 2).
50. Finch R. Christianity among Cumans / R. Finch // Surugadai University Studies. 2008. N 35 (Special Issue in honor of Professor Roger Finch). P. 75–96.
51. Wilson D. E., Reeder D. M. **Mammal Species of the World**. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. 2142 p.
52. Zawadzki A. **Säugetiere. Mammalia. Sssace // Fauna der galizisch-bukowinischen Wirbethiere**. Stuttgart: Schmeizerbarts Verlag, 1840. P. 13–35.

Стаття: надійшла до редакції 25.11.11

прийнята до друку 16.12.11

**HUNTING MAMMAL FAUNA OF UKRAINE:
SPECIES LIST AND VERNACULAR NAMES****I. Zagorodniuk¹, I. Dykyu²**

¹*Taras Shevchenko National University of Luhansk
2, Oboronna St., Luhansk 91011, Ukraine
e-mail: zoozag@ukr.net*

²*Ivan Franko National University of Lviv
4, Hrushevskiy St., Lviv 79005, Ukraine
e-mail: i.dykyu@gmail.com*

Problems of onomastics and using of zoonyms in Ukrainian hunting terminology have been considered. The article focuses on the using of associative and proper names, loan names, common morphemes in names, and using of binomens in vernacular names etc. Disadvantages of using conventional names, which may affect essential undercounting of actual hunting fauna diversity. Etymology and scope of using controversial and competitive generic and species names have been researched. The changes to the official hunting species list and recommendations for vernacular species and generic names usage have been suggested. Based on the taxonomy and nomenclature review, new expanded list of hunting mammals of Ukraine has been revised and compiled.

Keywords: mammals, hunting fauna, taxonomy, zoonyms, Ukrainian onomastics.

**ОХОТНИЧЬЯ ТЕРИОФАУНА УКРАИНЫ:
ВИДОВОЙ СОСТАВ И ВЕРНАКУЛЯРНЫЕ НАЗВАНИЯ****И. Загороднюк¹, И. Дикий²**

¹*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Оборонная, 2, Луганск 91011, Украина
e-mail: zoozag@ukr.net*

²*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Грушевского, 4, Львов 79005, Украина
e-mail: i.dykyu@gmail.com*

Рассмотрены проблемы ономастики и использования зоонимов в украинской охотничьей терминологии. Проанализировано использование ассоциативных и собственных названий животных, заимствованных названий, типичных морфем при словообразовании, вопросы использования биноменов и др. Рассмотрены недостатки употребления ряда устоявшихся названий, с которыми может быть связан значительный недоучет фактического разнообразия охотничьей фауны. Рассмотрены этимология и история употребления спорных и конкурирующих названий родов и видов. Предложены изменения к официальным спискам охотничьих видов и рекомендации относительно употребления вернакулярных названий видов и родов. На основе пересмотра таксономии и номенклатуры составлен новый развернутый список охотничьих зверей Украины.

Ключевые слова: млекопитающие, охотничья фауна, таксономия, зоонимы, украинская ономастика.